

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОРУПЦІЇ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ

CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF CORRUPTION AS ONE OF THE ELEMENTS OF THE SYSTEM OF ANTI-CORRUPTION MEASURES

Михальченко О.М.,

здобувач

Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України

У статті розкрито кримінологічну сутність поняття «корупція», проаналізовано підходи до розкриття цього поняття і здійснено його кримінологічний аналіз. Докладно розглянуто стан кримінологічного забезпечення протидії корупції на сьогоднішньому етапі розвитку правоохоронної системи України.

Ключові слова: корупція, політична корупція, соціальний інститут, соціальне явище, національна безпека, хабарництво, неправомірна вигода, запобігання, протидія корупції, організаційно-правова інфраструктура запобігання корупції, електоральна корупція, соціальна сутність корупції.

В статье раскрыта криминалогическая сущность понятия «коррупция», проанализированы подходы к раскрытию этого понятия и осуществлен его криминалогический анализ. Подробно рассмотрено состояние криминалогического обеспечения противодействия коррупции на сегодняшнем этапе развития правоохранительной системы Украины.

Ключевые слова: коррупция, политическая коррупция, социальный институт, социальное явление, национальная безопасность, взяточничество, неправомерная выгода, предотвращение, противодействие коррупции, организационно-правовая инфраструктура предотвращения коррупции, электоральная коррупция, социальная сущность коррупции.

The article reveals the criminological essence of the concept of “corruption”, analyzes approaches to the disclosure of this concept and carried out its criminological analysis. The condition of criminological support of counteraction to corruption at the present stage of development of the law enforcement system of Ukraine is considered in detail.

Key words: corruption, political corruption, social institution, social phenomenon, national security, bribery, undue advantage, prevention, anti-corruption, organizational and legal infrastructure for preventing corruption, electoral corruption, the social essence of corruption.

Актуальність теми. Інтенсивний розвиток економічних процесів та інститутів громадянського суспільства в Україні стримується передусім поширеністю такого соціального явища, як корупція. Її негативний вплив на економіку, політичну систему та громадянське суспільство в Україні стає все більш відчутним і сьогодні створює загрозу національній безпеці держави, про що наголошується в Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV, де підкреслюється, що основною реальною та потенційною загрозою національній безпеці України, стабільності в суспільстві є поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу й політики, організованої злочинної діяльності [1].

Виклад основного матеріалу. Високий рівень корумпованості влади України визнано не тільки її політичним керівництвом, законодавчим органом, вітчизняними та зарубіжними аналітиками, а й відповідними міжнародними інституціями. Зокрема, на міжнародному рівні Україна має репутацію надзвичайно корумпованої країни. При цьому масштаби криміналізації й корумпованості влади в Україні мають тенденцію до невпинного зростання.

Отже, корупція залишається однією з ключових проблем розвитку суспільства та державності України, пронизує всі сфери її життєдіяльності.

Незважаючи на реалізацію низки державних заходів щодо протидії корупції (прийняття відповідних

нормативно-правових актів, створення спеціальних антикорупційних і правоохоронних органів, що їй протидіють), вони так і не призвели до відчутних позитивних результатів у сфері боротьби з корупцією передусім тому, що й досі не створено ефективної науково обґрунтованої системи контролю за корупцією.

Вивченню понять корупції, а також корупційного діяння як комплексного поняття приділено увагу в працях таких відомих вітчизняних учених у галузі кримінології та кримінального права: Л.В. Багрія-Шахматова, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, М.І. Камлика, О.М. Костенка, М.І. Мельника, Є.В. Невмержицького, А.І. Редьки, М.І. Хавронюка.

Дослідженню причин, умов, особливостей запобігання та засобів протидії різним видам корупційної діяльності присвячували наукові праці такі українські та російські автори, як М.В. Буроменський, А.В. Гайдук, В.І. Гладких, Л.Д. Гаухман, А.І. Долгова, Д.Г. Заброда, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, В.В. Лунеев, В.Д. Малков і вже згадані вище Л.В. Багрій-Шахматов, О.О. Дудоров, М.І. Камлик, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький та інші.

Проблемні кримінологічні питання протидії корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії (2015 р.) розглядала в докторській роботі О.Ю. Бусол [2].

Значним внеском у розробку дієвих заходів запобігання корупції в Україні стало дослідження

М.І. Мельника (2002 р.), присвячене кримінологічним і кримінально-правовим проблемам протидії корупції [3]. Проте, з огляду на значні зміни останніми роками організаційно-правової інфраструктури запобігання корупції та постійну трансформацію нормативно-правової бази з протидії їй в Україні, а також зважаючи на необхідність теоретичного аналізу впливу нових нормативно-правових актів на реальний стан боротьби із цим суспільно небезпечним явищем, ця робота зазначеного автора потребує подальших досліджень у цьому напрямі з урахуванням згаданих вище змін, адже корупція постійно видозмінюється відповідно до соціальних реалій.

М.І. Мельник наголошує на необхідності першочергового розгляду соціальної сутності корупції, яка, на думку автора, виявляється в тому, що має соціальну зумовленість; має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за існування корупції; істотно впливає на найважливіші соціальні процеси; має історичні витоки і глобальний характер; є економічним, політичним, правовим, психологічним і моральним явищем; має властивість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мімікрувати та видозмінюватися [3]. Інший автор – В.М. Дрьомін – також розглядає корупцію як соціальний інститут у структурі суспільних відносин [4, с. 6, 22].

В.В. Гаращук та А.М. Мухатаєв теж вважають, що корупція є явищем скоріше соціальним, кримінологічним, ніж юридичним [5, с. 255].

Є.В. Невмержицький, дослідження якого присвячене генезису корупції, її тенденцій, форм поширення й виявів у суспільстві, характеру та глибині впливу на суспільні процеси, розглядає корупцію як економічне, політичне, правове й культурне явище [6].

Водночас до 2010 р. в більшості вітчизняних наукових праць корупція розглядалася переважно як явище суто державного управління, ототожнюючись із владою бюрократії й недосконалістю правового забезпечення механізмів боротьби з нею [7, с. 3].

Отже, можна констатувати, що корупція в Україні є складним комплексним соціальним, економічним, політичним, правовим, моральним, психологічним і культурним явищем, яке негативно впливає на всі аспекти політичного й соціально-економічного розвитку суспільства та держави, загрожує демократії та правам людини, підриває соціальну справедливість і легітимність публічних інститутів.

Соціальна сутність корупції, яка полягає у створенні суспільних відносин, пов'язаного з розладом усталеного справедливого порядку в суспільстві та занепадом моральності, зумовлена певними історичними витоками й соціальними передумовами.

Жодна країна світу, жоден політичний режим не мають повного імунітету від корупції, змінюються лише її обсяги та вияви. Тому зрозуміло, що подолати й викоринити повністю корупцію неможливо, можна лише мінімізувати її.

Корупція як соціальне явище має соціальну зумовленість, соціальні закономірності розвитку та здійснює негативний вплив на соціальні процеси [8, с. 142–143]. Наприклад, М.М. Луценко, Л.І. Щер-

біна передусім розглядають корупцію як різновид соціальної корозії, яка руйнує органи державної влади [8, с. 143]. М.І. Мельник також визначає корупцію як корозію влади, яка роз'їдає та руйнує органи державної влади, державу й суспільство загалом [9].

Також не можна не погодитись із М.І. Мельником, що «правильне розуміння сутності корупції є ключовим для будь-якого наукового дослідження проблем корупції як у галузі юриспруденції, так і в інших галузях науки...» [3]. На нашу думку, від правильного розуміння сутності корупції залежать кримінологічні підходи, напрями та шляхи вдосконалення організаційно-правової інфраструктури запобігання корупції, а також головні напрями вдосконалення кримінально-правової протидії корупції в Україні.

Можна констатувати безперечний вагомий внесок указаних вище науковців у розроблення зазначеної проблеми, однак наукові праці цих учених торкалися лише окремих аспектів проблеми протидії корупції, актуальних на певних етапах розвитку законодавства та правоохоронної практики України, тобто до моменту створення низку правоохоронних та антикорупційних державних органів, покликаних здійснювати боротьбу з корупцією в нашій державі. Чимало питань, що стосуються сучасного стану поширення корупції в Україні, і проблем, які виникають у процесі її запобігання, продовжують залишатися дискусійними або окремі питання досі взагалі не висвітлювалися науковцями.

З огляду на це, доцільно розглянути кримінологічну сутність корупції та стан кримінологічного забезпечення протидії корупції на сьогоднішньому етапі розвитку правоохоронної системи України.

Кримінологічний аналіз корупції є одним із основних елементів системи антикорупційних заходів.

Як і будь-яке складне соціальне, політико-правове та суспільно-економічне явище, корупція не має єдиного, універсального визначення.

Згідно з визначенням корупції, наданим у Законі України «Про запобігання корупції», корупція – це використання особою, зазначеною в частині 1 статті 3 цього Закону (тобто суб'єктами, на яких поширюється дія вказаного Закону), наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди, чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або, відповідно, обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди цій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [10].

Вищенаведене законодавче визначення не є універсальним і не охоплює всієї сукупності корупційних виявів, за які національне законодавство передбачає відповідальність.

З іншого боку, для кримінологічного визначення поняття корупції кримінологи часто користуються загальним соціальним поняттям корупції без будь-якого кримінологічного уточнення [11, с. 147]. Най-

більш поширеним визначенням корупції є використання державної влади в корисних цілях.

Отже, для розкриття кримінологічної сутності корупції вказані визначення є недостатніми.

А.П. Закалюк стверджував, що кримінологічне визначення корупції має бути ширшим, і відобразив у ньому потребу запобігання корупції, реалізації корупційних інтересів і корупційної мотивації, виявів у корупційних діяннях нерідко кримінального характеру. Його думка полягала в такому: «Корупція – це суспільний феномен деформації публічної влади через її підкорення приватним, здебільшого корисливим інтересам; вона виконує загальносоціальну визначальну роль стосовно відтворення корупційних зв'язків і відносин, їх прояву у корупційних вчинках і діяльності, зокрема передкримінального та кримінального характеру, їх корупційної мотивації, що зумовлює суспільну потребу системної антикорупційної запобіжної діяльності як щодо феномену корупції, так і її проявів, передусім злочинних» [12, с. 195].

Крім того, А.П. Закалюк надав й інше визначення корупції: «Корупція є виявом суспільно неприйнятної та переважно суспільно небезпечної діяльнісної активності людей, наділених владними або іншими публічними повноваженнями та пов'язаними з ними можливостями, або тих, що прагнуть скористатися останніми з метою одержання будь-яких благ (преваг, послуг, пільг тощо) для себе чи інших осіб не на основі офіційно визначеного порядку (підстав, норми), а на підґрунті реалізації особистої зацікавленості, що призводить до деформації (розкладання) публічних відносин» [12, с. 186].

Ще більш розгорнуте розуміння корупції на основі підкупу службових осіб і використання ними влади чи службового становища з будь-якої особистої чи групової зацікавленості пропонує М.І. Мельник, який розглядає корупцію так: 1) підкуп і продажність державних чи інших службовців (за такого підходу корупцію ототожнюють із хабарництвом); 2) зловживання владою чи службовим становищем, учинене з корисливою метою; 3) зловживання владою чи службовим становищем, учинене з будь-якої особистої зацікавленості; 4) використання службових повноважень, статусу посади, а також її авторитету й пов'язаних із ними можливостей для задоволення особистого інтересу або в групових інтересах; 5) елемент (ознака) або різновид організованої злочинності; 6) поняття, визначення якого обмежене лише загальними ознаками, відсутністю чітких формулювань, які б дали змогу виділити суттєві ознаки цієї правової категорії [13, с. 113–116].

Отже, корупція як соціальне явище пов'язана з багатьма соціальними процесами, у тому числі криміногенними, спостерігаються наявність зв'язку корупції з організованою злочинністю і процес зрощення організованих злочинних угруповань із представниками влади. Наприклад, організована злочинність у сфері економіки фактично не може існувати без тісного зв'язку з владними структурами держави.

При цьому важливо розуміти, що корупція як комплексне соціальне явище стосується всіх служ-

бовців органів влади, управління, правосуддя, правоохоронної системи, а не лише категорії осіб, які є посадовими [14, с. 41].

Досить точно відобразив кримінологічну сутність поняття «корупція» О.В. Терещук, який тлумачить явище корупції у двох аспектах, а саме: як протизаконне діяння посадових осіб, спрямоване на особисте збагачення, і як стійкий зв'язок представників владно-управлінських структур зі злочинним середовищем і сприяння йому в протиправній діяльності шляхом використання наданих їм державою повноважень [15, с. 14].

Інший учений – Є.В. Невмержицький – також розглядає корупцію як багатогранне «соціально-економічне явище, змістом якого є система негативних поглядів, настанов і діянь службових осіб інститутів влади та управління, державних і недержавних підприємств, організацій і установ, політичних партій та громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих, групових або корпоративних інтересів шляхом використання свого службового становища, всупереч інтересам суспільства та держави» [6, с. 44–45]. У цьому визначенні простежується зв'язок розглядуваного явища з ознаками так званої політичної корупції.

Політична корупція виявляється у впливі вищих ешелонів влади на політичні процеси, хід виборів у державні органи й органи місцевого самоврядування, через використання адміністративного ресурсу, підкуп, тиск, зловживання владою або службовим становищем, залякування опозиції, лобізм, протегування з корисливих або інших особистих інтересів.

Метою всіх цих дій є набуття політичної недоторканності, збереження або одержання політичної влади, яка розглядається як джерело особистого збагачення.

Значним за суспільно негативними наслідками є масштабне й системне корупційне явище, коли один із органів влади держави переслідує приватні або вузькокорпоративні інтереси: це явище визначається терміном «привласнення держави» (state capture) [7, с. 19]. Тобто особа на державній посаді починає служити не суспільству, а самій собі, а її особиста воля домінує над волею державною.

Однією зі специфічних форм корупційної злочинності в Україні є олігархізація політичної влади [2, с. 376]. Її специфіка полягає в тому, що для олігархізації та політичної корупції характерною є наявність олігархічного керівництва України, яке бере на себе функцію управління масами в державі завдяки пасивності, недосконалості правової свідомості й культури громадян.

Крім того, з урахуванням багатоманітності та специфіки вияву політичної корупції в умовах виборчих процесів виділяють специфічний вид політичної корупції – електоральну корупцію [7, с. 7]. Вона визначається як система підкупу як виборців, так і тих, хто проводить вибори, і навіть тих, кого обирають.

Крім політичної, небезпечною є й корупція в економіці, коли відбувається зрощування тіншового сектору економіки з корумпованими службовими особами владних структур держави.

Ми згодні з В.Є. Скулишем, який стверджує, що корупція як явище дійсності – це особливий, специфічний соціальний конфлікт, що існує на межі економіки та права. Його специфіка полягає в тому, що він неминує виникає між економічними відносинами й нормами права, що їх регулюють [16, с. 117]. Так, мета й форми задоволення окремих потреб людей, що не відповідають суспільним інтересам і тому заборонені законом як суспільно небезпечні, формують в економіці нелегітимні види протиправних економічних відносин, однак, щоб уникнути їх викривання, особи, які здійснюють кримінальну економічну діяльність, ініціюють підкуп осіб, професійна діяльність яких пов'язана з їх кримінально-правовим переслідуванням [17].

Недостатнє урегулювання економічних відносин у країні, ослаблення соціального контролю економічної діяльності призводять до посилення корупційних тенденцій у всіх сферах суспільного життя.

Поряд із цим корупція як соціальне явище не може бути зведена до якогось конкретного суспільно небезпечного діяння. На думку В.В. Лунєєва, корупція – термін соціально-правовий, кримінологічний, який охоплює кримінальні й інші правопорушення, пов'язані з використанням службового становища в особистих або групових цілях [18, с. 9].

Висновки. Отже, на основі зазначеного вище можна констатувати, що корупція являє собою складне та багатогранне правове, політичне, економічне, соціальне й моральне явище, яке має комплексний характер. Якби вияви не мала корупція, вона завжди завдає соціальної, моральної та економічної шкоди суспільству, спричиняє падіння валового внутрішнього продукту держави, розвиток тіньового сектору економіки України, зростання безробіття, зубожіння широких верств населення [19, с. 21]. Сутність корупції є сталою, змінюються лише види корупційних діянь і форми їх вияву.

Маючи соціальну, кримінологічну, економічну, моральну, психологічну сутність, корупція є протиприродним явищем, спрямованим на задоволення власних інтересів одних людей, нехтуючи інтересами інших.

Спроба окремих науковців і практиків однозначно визначити поняття «корупція» і вмістити всі форми вияву корупції в одну норму права практично неможлива. Корупція – це багатоаспектне соціально-політичне явище, що складається з комплексу протиправних дій та аморальних вчинків. Корупція – це не стільки юридична, скільки соціальна, кримінологічна, політична, економічна й культурна проблема, яка потребує подальших досліджень своєї природи та сутності з метою розроблення ефективних заходів і шляхів її запобігання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
2. Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.Ю. Бусол ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2015. – 479 с.
3. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.І. Мельник ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002.
4. Дрьомін В.М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.М. Дрьомін ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2010. – 40 с.
5. Гаращук В. Категоріально-правова характеристика корупції: визначення понять «корупційне правопорушення» та «корупційний злочин» / В. Гаращук, А. Мухатаєв // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 3 (54). – С. 254–265.
6. Невмережицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : [монографія] / Є.В. Невмережицький. – К. : КНТ, 2008. – 368 с.
7. Відповідальність за корупційні діяння, правові засади відшкодування збитків, завданих внаслідок їх вчинення : [навчально-методичні матеріали] / [Ю.В. Баскакова, В.М. Гаврилюк, П.В. Качанова, Г.О. Усатий] ; упоряд. О.В. Жур. – К. : НАДУ, 2013. – 108 с.
8. Луценко М.М. Корупція в Україні: сучасний стан і проблеми протидії / М.М. Луценко, Л.І. Щербіна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 15. – Том 2. – С. 142–145.
9. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : [монографія] / М.І. Мельник. – К. : Юридична думка, 2004. – 400 с.
10. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/1700-18>.
11. Керницький І.С. Економіко-кримінологічна характеристика корупції / І.С. Керницький, М.І. Копитко, Н.О. Розлуцький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 144–149.
12. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 712 с.
13. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : [монографія] / М.І. Мельник. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
14. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : [монографія] / Б.В. Щур ; за ред. проф. В.Ю. Шепітько. – Х. : Гриф, 2005. – 176 с.
15. Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.В. Терещук ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2000. – 177 с.
16. Скулиш В.Є. Сутність та значення корупції як кримінально-правового явища / В.Є. Скулиш // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Вип. 714. – С. 115–119.
17. Карпов Н.С. Боротьба з корупцією як умова протидії злочинності / Н.С. Карпов [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://esteticamente.ru/portal/Soc_Gum/bozk/19text/g19_15.htm.
18. Лунєєв В.В. География организованной преступности и коррупции в России (1997–1999 гг.) / В.В. Лунєєв // Организованная преступность и коррупция: исследования, обзоры, информация : социально-правовой альманах. – Екатеринбург : ИИТЦ «Зерцало-Урал», 2000. – Вып. 3 – С. 5–15.
19. Комісарчук Ю.А. Наукові положення про корупцію як суспільно-економічне явище / Ю.А. Комісарчук // Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І.О. Ревак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – Підрозд. 1.1. – С. 7–24.